

ԼԵՎՈՆ-ԶԱՎԵՆ ՍՅՈՒՐՄԵԼՅԱՆ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՇ՝ ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ ԱՆԳԼԻԱԳԻՐ ՎԻՊԱՍԱՆ

ԱՐՓԻ ՍՈՒՐԱՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Օտարագիր հայ գրողներից Լևոն-Զավեն Սյուրմելյանը (1905 – 1995), Հայոց ցեղասպանության տարիներին կորցնելով ծնողներին ու հարազատներին, անցել է բազում փորձություններով լի կյանքի հետաքրքիր ճանապարհ:

Հոդվածի հեղինակը, ուսումնասիրելով Լ.-Զ. Սյուրմելյանի կյանքն ու գրական ժառանգությունը ժամանակի համապատկերում, նրա վերաբերյալ մամուլում ու տարբեր ժողովածուներում եղած նյութերի և փաստերի համադրությամբ համալրում, ճշգրտում է գրողի կենսապատումի որոշ դրվագներ: Ուշադրություն է դարձնում Լ.-Զ. Սյուրմելյան - Արշակ Զոպանյան նամակագրությանը:

Հոդվածում բնութագրվում է այն իրողությունը, թե ինչպես «Լույս Զվարթ» (1924) ժողովածուով ճանաչված ու ապագա խոստացող հայ բանաստեղծն ամերիկյան միջավայրում համառ աշխատասիրությամբ կատարում է «լեզվանցում» հայերենից անգլերենի, դառնում հենց անգլերենի և անգլիալեզու գրականության նշանավոր մասնագետ ու ամերիկյան բուհերի երկարամյա դասախոս՝ շրջանառելով գրականության տեսության իր կարևոր դասագիրքը՝ «Արձակի տեխնիկա. չափ և խենթություն»: Փաստառատ հոդվածում ներկայացվում է հայ բանաստեղծից անգլիագիր վիպասան դառնալու ընթացքը, որով անցել է «Ձեզ եմ դիմում, տիկիներ և պարոններ» և «98, 6° ըստ Ֆորենհայթի» ինքնակենսագրական հզոր վեպերի հեղինակը, որոնցով նա արժանի տեղ է նվաճել ամերիկյան գրականության և օտարագիր հայ գրողների մեջ:

Բանալի բառեր – *անգլիագիր բանաստեղծ, Թեբեյան, կենսագրություն, հայ, հույն, նամակագրություն, ողբերգություն, Տրասպիզոն, ցեղասպանություն, Սյուրմելյան, վիպասան, Պոլիս, Քանգաս, Փոստաջյան*

* **Արփի Մուրադյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ անգլերեն լեզվի թիվ 1 ամբիոնի դասախոս

Арпи Мурадян – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры английского языка № 1 ЕГУ

Arpi Muradyan – Candidate of Philological Sciences, Lecturer at the Chair of English language № 1, YSU

Էլ. փոստ՝ amooradyan@mail.ru ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-3904-2469>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 16.02.2026

Գրախոսվել է՝ 23.02.2026

Հաստատվել է՝ 12.03.2026

© The Author(s) 2026

Իր ծննդավայր Տրապիզոնի, ծնողների, ընտանիքի ու հարազատների մասին Լ.-Զ. Սյուրմեյանը Վ. Թեքեյանին ուղղված 1926 թվակիր նամակներում «սուրբի մը անկեղծությամբ որ կը խոստովանի իր խղճին կամ Աստուծո», գրել է հետևյալը. «Որքան որ գիտեմ, ծնած եմ նոյեմբեր 11, 1905-ին: Հայրս՝ Կարապետ, չոր, թուխ դեղագործ մըն էր, կարծեմ Պոլսո դեղագործական վարժարանէն շրջանավարտ՝ մեղալով մը, ու Տրապիզոնի ամենէն մեծ և բանուկ դեղարանին տերը: ... Հայրիկս կատակասեր, ազդեցիկ, «Բյուզանդիոն» կարդացող... և ունևոր մարդ մըն էր, ինչպէս նաև՝ հունասեր: Մեր տունը քաղաքին ամենէն մաքուր և մասնատներու հատուկ բաժնին մեջ էր, ու մեր բոլոր դրացիները հույներ էին – վաճառականներ, փաստաբաններ, դրամատերեր և այլն. – այնպէս որ մենք՝ զավակներս, չենք հիշեր թէ հունարէն՝ թէ հայերէն սորվեցանք նախ և առաջ»¹: Լ. - Զ. Սյուրմեյանն իրենց ընտանիքի կազմի մասին հետևյալն է հաղորդել. «Մեր ընտանիքը ութը հոգիէ կը բաղկանար՝ հայրիկս, մայրիկս, Վիքթոր քույր-ծառան, հայրիկիս մայրը՝ «Նենն», որուն անունը չեմ գիտեր՝, և մենք՝ չորս զավակներս»²: Ըստ հիշյալ նամակի՝ չորսամյա Չավենը երկու տարի հաճախել է մանկապարտեզ և վեց տարեկանում ընդունվել Ազգային վարժարան, ուր արժանացել է ուսուցիչների հատուկ ուշադրությանն ու քաջալերանքին: Իր կյանքի հետ կապված իրողությունները նա պատմել է մանրամասնությամբ և անաչառորեն՝ առանց ավելացնելու կամ պակասեցնելու, անգամ եթէ դեպքի վերհիշումն ի նպաստ իրեն չի եղել: Կարևոր հանգամանք է սա, որովհետև հետագայում պիտի դառնար Լ.-Զ. Սյուրմեյան գրողի գեղարվեստական մտածողության, ոճի ու պատումի արվեստի հիմնական հատկանիշներից մեկը:

1915 թ. հունիսյան ողբերգական դեպքերին Չավենի ծնողներին՝ Կարապետ Սյուրմեյանին ու Զվարթ Տիրատուրյանին, մի քարավանի հետ քաղաքից դուրս տանելով՝ թուրքերը դաժանորեն սպանում են: Լևոն քեռուն³ շատերի հետ միասին խեղդում են ծովում: Իսկ Չավենին, նրա եղբորն ու երկու քույրերին, իրեն վտանգի ենթարկելով, սպանդից կարողացել է փրկել նրանց ընտանիքի անդավաճան բարեկամը՝ ազնվագույն մի մարդ՝ հույն բժիշկ Անդրեաս Մեթաքսասը (նամակ 57, էջ 266): Ռուսական զորքի՝ Տրապիզոնը ուժեղացնելու ժամանակ վարժարանի սաներին հավաքում են մի կիսավարտ հայկական եկեղեցում՝ իբրև թէ խաչի հովանու ներքո պաշտպանվելու համար: Սակայն

¹ Միրակարոտ հոգիներ: Լևոն Չավեն Սյուրմեյանին և Վահան Թեքեյանին փոխանակած նամակները, խմբագրեց և ծանոթագրեց դոկտոր Վահե Ղազարյանը (1998): Ուլոթիեմ (նամակ 57, էջ 259): Այսուհետ սույն գրքում, որին ավելի խորը բնորոշում կտրվի ստորև, ընդգրկված նամակների թվահամարը և նրանցից քաղվածքների էջը կնշվեն շարադրանքում՝ փակագծի մեջ: ² Ըստ էջ 261-ի ծանոթագրության՝ իրականում այդ անունը եղել է Հեղինե:

³ Հետո է Սյուրմեյանը չամուսնացած Ազնիվ հորաքրոջը ներառել իրենց ընտանիքի կազմ, որով այն դարձել է ինը հոգի:

³ Լևոն քեռու հանդեպ սիրո և հիշատակի համար է հետագայում նրա անունը գրողն ընդգրկել իր **Լևոն-Չավեն** բաղադրյալ անվան մեջ:

թուրքերի ծրագրած՝ հայերի ցեղասպանությունն իրագործվում էր անվրեպ հետևողականությամբ: Մյուրմեյանին վիճակված էր դաժան մի ճակատագիր. անջատում ծնողներից ու հարազատներից, հրաջքով փրկություն, անվերադարձ հեռացում սիրելի ծննդավայր Տրապիզոնից ու մանկության վայրերից: «Անօգ գաղթականների խմբի էինք նման, երբ դուրս եկանք Ջեֆանոզից», - գրում է Մյուրմեյանը: - Չկողպեցինք մեր տան դուռը, գիտենալով, որ բոլորովին իզուր էր: Թուրք գյուղացիները, իրենց սպասող հարուստ ավարի տեր անգղների պես բոլորվել էին գյուղի շուրջը: Քանի որ մեզ արգելված էր որևէ բան ծախել, և պետք էր հետիոտն ճանապարհորդեինք մինչև Միջագետք, այլևս մեր ինչքերը ոչ մի բանի պետք չէին», - կարդում ենք Ջ. Մյուրմեյանի ինքնակենսագրական առաջին վեպում⁴: Իսկ դեպի Կարին դաժանագույն արքայի ճանապարհին կրած չարչարանքները Մյուրմեյանը վկայաբանել է էլ ավելի դառնակակիծ հուշերով. «Հետևյալ օրը արքայի ճամփան բռնեցինք դեպի Կարին: **Այդ թափո՛րը: Օր մը պիտի գրեմ այդ դանդաղ, հեծկլտող, գեղեցիկ կիներով ու մանուկներով աղմկված, ժանդարմներով պաշարված թափորի մասին**»⁵: Տեսնելով արքայալուծների անլուր տանջանքները, հայ անպաշտպան կանանց ու երեխաների նկատմամբ գործադրված խայտառակ բռնություններն ու պղծումները՝ տարագրյալները փրկության միջոց են համարում թույն խմելով մեռնելը, սակայն Ազնիվ հորաքույրը, թույնը շատ մասերի բաժանելով, թուլացրել էր նրա մահացու գորությունը:

Ջեվեզլիք կայարանում բռնագաղթվողների քարավանից տղա երեխաներին առանձնացնում են, որ թուրք գյուղացիները գան ու տանեն, իրենց տնային ծառայող կամ հողատարածքներում մշակ դարձնեն, իսկ տարեցներին անորոշ ուղղությամբ տանում են սպանելու: Ջավենը մի կերպ կարողանում է փախչել իր թուրք տիրոջից՝ մուրացկան Օմար աղայից: Փախչում է, բայց ... ո՞ր. «Ամբողջ երկիրը մահվան թակարդ էր փախստական հայի համար» (էջ 137):

1916 թ. ռուսները գրավում են Տրապիզոնը. խանդավառ հայերից շուրջ 500-ը վերադառնում են հարազատ քաղաք: Բաթումից այնտեղ է վերադարձել նաև տասնմեկամյա Ջավենը: Սակայն սպանված ծնողների և սիրելի Լևոն քեռու, մյուս հարազատների բացակայությունը, կողոպտված ու ավերված հայրենի

⁴ Ջեֆանոզը Տրապիզոնից ոչ հեռու ամառանոցային գյուղ էր՝ առողջարար կլիմայով, որտեղ Մյուրմեյանները, բացի Կարապետ հորից, որն աշխատանքի էր լինում, հանգստանում էին մեծ մորը՝ տատին պատկանող ագարակի տանը: Մ. Մաքսապետյանի «Լևոն – Ջավեն Մյուրմեյանի կյանքը և աշխատությունները» (Եր., 1990) ուսումնասիրության մեջ **Ջեֆանոզ**-ը վրիպմամբ տպվել է **Ջեֆանալ (Ա. Մ.)**:

⁴ **Մյուրմեյան Լ.-Ջ.** (Եր., 1980): Ջեզ են դիմում, տիկիներ և պարոններ, թարգմ.՝ Հրաչ Պ. Բուջիկանյան, էջ 93:

⁵ Նամակ 57, էջ 266 (ընդգծ.՝ Ա. Մ.): Իր այս խոստումը Մյուրմեյանն իրականացրել է 1945 թ.՝ հրատարակելով ինքնակենսագրական «Ջեզ են դիմում, տիկիներ և պարոններ» վեպը: Հ. Բուջանիկյանի հայերեն թարգմանությամբ այն Երևանում լույս է տեսել 35 տարի անց՝ 1980 թ. (Ա. Մ.):

տան փլատակներն ավելի ծանր տպավորություն են թողնում պատանու վրա: Ռուսների կարճատև տիրապետության շրջանում Չ. Սյուրմեյանը հնարավորություն է ստացել նախ տեղավորվելու որբանոցում, ապա սովորելու Մխիթարյան վարժարանում: Ահա ինչ է գրել նա որբության դառնությունների ու դժվարագույն այդ օրերի մասին. «1916 – 1922, որբանոցը եղած է իմ տխուր տունս. ես չեմ կարծեր որ դուք կրնաք գտնել **Գործուի որբերեն ունե մեկը որ ինձի չափ տառապած ըլլա որբանոցի կյանքեն**» (Նամակ 14, էջ 45, ընդգծ.՝ Ա. Մ.): Իսկ Մխիթարյան վարժարանը, որի սանն էր դարձել նա, կողմնորոշիչ է եղել հայոց պատմության իմացության, անցյալի փառքերով հպարտանալու, հոգեկերտվածքի և նկարագրի, հայեցի դաստիարակության իմաստով: «Մեր դպրոցը մեղանից երկու փողոց դենն էր,– գրել է նա իր վեպի՝ «Մխիթար արքայի որբերեն» գլխում: – Ես հպարտ կարդացի դարպասի գլխի իտալերեն նշանակը՝ «Collegio Armeno dei Mxitaristi»: Դպրոցի տեսուչը՝ քաղաքի կաթոլիկ նոր առաջնորդը⁶, որ ժամանակին աշակերտած էր եղել Ղևոնդ Ալիշանին, դասերից մեկում հրաշալիորեն վերլուծում է իր ուսուցչի՝ «Լուսնկան գերեզմանաց Հայոց» քերթվածը, որը անջնջելի տպավորություն է թողնում պատանու վրա: «Բանաստեղծությունը լիքն էր այնպիսի գրաբար բառերով ու դարձվածքներով, որոնց իմաստը չգիտեի, սակայն կատարելապես հասկանում էի՝ մի տեսակ ներքին բնագոյային իմացությամբ: Արտացոլում էր վեհությունը հին Հայաստանի: Լուսնի մեջ պլպլացող մի սրբազան, խորհրդավոր երկրում տեսնում էի հզոր սրբեր, քրիստոնյա ռազմիկներ փարթամ գիսակներով ու հաղթանդամ, մեռած ընկած, բայց անմահ՝ վահանների, տեգերի ու նետերի խառնակույտի մեջ: Եվ այդ տխուր, քաղցր ու լուռ երկրի վրա կախված էր լուսինը Շավարշանի, ինչպես Աստծո կանթեղը՝ երկար արծաթե շղթայով: Բանաստեղծության խոսքերով՝ խաչի համար կռվելով մեռնող նախնիներիս ոգին կաթեց իմ հոգում, արտասովոր նոր հույզեր արթնացրեց մեջս, և իմ մտքում բոցավառվեց պատկերը հին Հայաստանի՝ գեղեցիկ՝ ավերակների լուսնային տեսարանի պես»⁷:

Բայց ուսումնառությունն այս անգամ էլ խանգարվում է Տրապիզոնից 1918 թ. ռուսական զորքի հեռանալուց հետո: Քաղաքը նորից անցնում է թուրքերի ձեռքը և վերջնականապես հայաթափվում (այնտեղ հիմա էլ պահպանվում են հայկական հինավուրց մշակույթի հետքեր ու մնացորդներ):

1918–1922 թթ՝ դաշնակիցների հաստատած հարաբերական խաղաղության տարիներին, հայրենագուրկ ուսումնատենչ պատանին նորից հասնում է

⁶ 57-րդ նամակում Սյուրմեյանը պարզորոշ գրել է, որ Տրապիզոնի Մխիթարյան վարժարանի այդ կաթոլիկ տեսուչը հայր Տիմոթեոս վարդապետ Տեր-Գուլյանն էր, որը թե՛ հմուտ մանկավարժ էր, թե՛ կրթական գործի լավ կազմակերպիչ, որի ջանքերով էլ ռուսական հեղափոխության առաջին տարիներին վարժարանը Տրապիզոնից աշակերտներով հանդերձ փոխադրվել էր Ռուսաստանի Եյսկ քաղաքը:

⁷ Սյուրմեյան Լ.-Չ. (1980), էջ 181-182:

Կ. Պոլիս: 1919 թ., գյուղատնտեսի մասնագիտությանը տալով առանձնահատուկ կարևորություն, Սյուրմեյանն ընկերների հետ ընդունվում է Արմաշի գյուղատնտեսական վարժարան որոշակի նպատակով. նա ծրագրել էր մասնագիտանալուց հետո հաստատվել Հայաստանում և իր կարողություններն անմնացորդ նվիրաբերել ավերակված հայրենիքի վերաշինության գործին:

Արմաշի գյուղատնտեսական այս վարժարանը, սակայն, իր աշակերտներով փոխադրվում է Հայաստանի Հանրապետություն, որը, շուտով ենթարկվում է թուրքական հարձակումների: Բուլշևիկների աջակցությամբ ու պաշտպանական զորագնդերի ապիկարության պատճառով թուրքերը գրավում են Կարս բերդաքաղաքը և խորանում որբերով ու գաղթականներով լեփ-լեցուն Արևելյան Հայաստան՝ այստեղ ևս դրսևորելով եղեռնագործ մարդասպանի ու արնախում կողոպտչի իրենց ցեղային բնագոյն ու մասնագիտությունը: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո՝ 1920 թ. (հավանաբար դեկտեմբերի վերջին) Ջավենին ու ընկերներին մի կերպ հաջողվում է կրկին վերադառնալ Պոլիս, ուր նա ընդունվում է Ազգային կեդրոնական վարժարան: Փաստերը, սակայն, պարտավորեցնում են մի փոքրիկ ճշտում կատարել Սյուրմեյանի որոշ կենսագիրների բացատրություններում:

Սյուրմեյանը ոչ թե 1918-ից առաջ՝ «մինչև զինադադարն» է ընդունվել Պոլսի Ազգային կեդրոնական վարժարան, այլ 1920-ի վերջերին կամ 1921-ի սկզբին: «Մինչ այդ, – նշել է պրոֆ. Ս. Դանիելյանը, – նա արդեն տիրապետում էր հայերենին՝ սովորելով նախ՝ Արմաշի երկրագործական դպրոցում, ապա, **մինչև Զինադադարի շրջանի ավարտը**, Պոլսո Կեդրոնական վարժարանում...»⁸:

Բայց քանի որ զինադադարը կնքվել է 1918 թ. նոյեմբերի 11-ին, ուրեմն, ըստ Ս. Դանիելյանի գրածի՝ մինչ այդ է նա սովորել Կեդրոնականում, որը չի համապատասխանում իրականությանը: Լ.–Ջ. Սյուրմեյանն ինքը և նրա ուրիշ կենսագիրներ այլ կերպ են ներկայացրել գրողի կյանքի այս դրվագը: Գեղամ Սևանն այդ մասին գրել է բավականին հստակ. «Այնուհետև (խոսքը 1916 թ. Բաթում գնալու և վերադառնալու մասին է՝ Ա. Ս.) անցնում է Բաթում, հետո կրկին Տրապիզոն, որտեղ էլ հաճախում է **Մխիթարյան վարժարանը**: 1919 թ. աշնանը մի խումբ ընկերների հետ հասնում է Պոլիս և ուղարկվում **Արմաշի նորաբաց գյուղատնտեսական վարժարանը**: 1920 թ. նույն վարժարանը փոխադրվում է Հայաստան: Աշակերտների մեջ էր պատանի Լևոնը: Քաղաքացիական կռիվների հետևանքով նա **կրկին վերադառնում է Պոլիս**, որտեղ էլ սկսվում են գրական առաջին փորձերը: **Ուսանող է Կենտրոնականում**»⁹:

⁸ Դանիելյան Ս. (2011): Մփյուռքահայ գրականության պատմություն, Ներածություն, Եր., էջ 269:

⁹ Սևան Գ. (1980): Մփյուռքահայ գրականության պատմությունը ուրվագծեր, հ.1, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., Եր., էջ 222-ի տողատակի ծանոթագրությունը (ընդգծ.՝ Ա. Ս.):

Իրականում Լ.-Չ. Սյուրմեյանը Պոլսի Կեդրոնական վարժարանում սովորել է ոչ թե մինչև զինադադարը՝ 1918 թ. նոյեմբեր, այլ, ճշտում ենք, 1920 թ. Հայաստան գալուց և այնտեղից հարկադրաբար հեռանալուց հետո, այսինքն՝ 1921 – 22 թթ.՝ նախքան իր Ամերիկա մեկնելը:

Առավել վստահելի է նույն՝ նամակ 57-ում հենց Լ.-Չ. Սյուրմեյանի վկայությունը. «... Պոլիս, Հայաստան, բոլշևիկները, առաջին փախչողը՝ ես, երկաթուղիի կառքի մը տանիքին վրա ցատկելով, Թիֆլիս, ոջլոտ, անոթի, կեղտոտ, **բարեկամի մը տունը, Բաթում, գաղտնի նավը մտնել և ածուխներու մեջ պահվտիլ, Պոլիս, Էսայան, Կեդրոնական**»¹⁰:

Հայաստանից Պոլիս վերադառնալով՝ պատանի Սյուրմեյանը Կեդրոնական վարժարանում աշակերտել է Հակոբ Օշականին ու Վահան Թեքեյանին: Այս երկու մեծանուն գրագետները, որ վերջիններն էին արևմտահայ գրականության մեջ և առաջիններից ու սկզբնավորողներից՝ սփյուռքահայ գրականության, հատուկ ուշադրության են արժանացրել տասնվեցամյա Ջավենին՝ նկատելով նրա գրական բացառիկ ձիրքերը: «Ժողովրդի ձայն» թերթում կարդալով մի ոտանավոր՝ պատանին մտածում է, թե ինքն էլ կարող է այդպիսի բաներ գրել: Եվ գրած առաջին ոտանավորը «Փափագն» էր: Իր երկու ուսուցիչների և արևմտահայ նախորդ բանաստեղծների ազդեցությամբ էլ պատանին կատարում է իր սկզբնական գրական քայլերը՝ ռոմանտիկ ոգևորությամբ գրելով հուզաթաթալ, անկեղծ ու բարձրարվեստ բանաստեղծություններ: Դրանցից մեկը Հ. Օշականը հանձնում է արդեն իր «Հոգեր» և «Հրաշալի Հարություն» գրքերով բանաստեղծական համբավի հասած, այն ժամանակներում կուսակցական բարձր դիրք գրավող և Կեդրոնականում Սյուրմեյանին դասավանդող Վ. Թեքեյանին, որը բանաստեղծությունն անմիջապես տպագրում է իր խմբագրած «Ժողովրդի ձայն» թերթում: Պոլսո Կեդրոնական վարժարանի սան Չ. Սյուրմեյանն արդեն իսկ վճռել էր Հայ գյուղատնտեսական միության հանգանակած միջոցներով Ամերիկա մեկնել՝ գյուղատնտեսական կրթություն ստանալու, մինչ նրա ուսուցիչ Վ. Թեքեյանն էլ համոզում էր շարունակել ուսումը Պոլսում և իր բացառիկ կարողություններով նվիրվել հայ գրականությանը: Սկզբնավորվում է Չ. Սյուրմեյանի ու Վ. Թեքեյանի՝ շուրջ 17 տարի տևած (որոշ ընդմիջումներով)՝ «հայր ու զավակի» ջերմ ու ոչ սովորական մտերմությունը: Դրա հավաստի վկայությունն է 1922 թ. օգոստոսից մինչև 1939 թ. օգոստոս տևած այն հոյակապ ու բացառիկ նամակագրությունը (60 միավոր), որ ծավալվել էր տարբեր սերունդների այդ երկու հայ մտավորականների միջև¹¹:

¹⁰ Միրակարոտ հոգիներ (1998), էջ 269 (ընդգծ.՝ Ա. Մ.):

¹¹ «Լույս Ջվարթ»-ի 1950 թ. երկրորդ հրատարակության մեջ ընդգրկվելուց, Բ. Նուրիկյանի «Նոր Գիր»-ում և ապա Ավ. Սանջյանի գնահատելի աշխատասիրությամբ առանձին գրքով հրատարակվելուց հետո այդ երկերում նամակները խնամքով խմբագրել, լուսանցքային ծանոթագրումներով ու ճշգրտումներով, իր համոզիչ մեկնաբանություններով հրատարակել է դոկտոր Վ. Ղազարյանը՝ «Միրակարոտ հոգիներ» խորագրով:

Ինչպես երևում է նամակներից, արդեն համբավվող գրողը պատանի բանաստեղծին վերաբերվել է հոգեկից հարազատի պես: Այդ են վկայում նամակներում առկա բազմաթիվ գորովալից արտահայտություններն ու դիմումաձևերը, ինչպես «Զավեն, սիրելի տղաս», «Ամենասիրելի՛ տղաս Զավեն», «Գրե՛ ինձի ինչպես հորդ կգրեիր» և այլն: Իսկ Սյուրմեյանի նամակների համար բնութագրական են «Սիրելի՛ հայր» կամ «Սիրելի՛ հայրիկս», «Սիրելի՛ հայրս» կամ «ավագ եղբայրս», «վարպետս» սկիզբն ու «Զավակդ՝ Զավեն», «Աստծու սիրուն շուտ պատասխանե՛», «Կարոտալի համբույրներով՝ Զավեն» և նման արտահայտություններով ավարտը:

Պոլսահայ գաղութում 1918 թ. նոյեմբերին հաստատված հարաբերական խաղաղության շնորհիվ հավաքվել էին ցեղասպանությունից փրկված հայության բեկորներն ու վերապրող գրողները: Սակայն 1922 թ. աշնանը Զմյուռնիայի հայկական ու հունական և Պոլսի հայկական թաղերի հրկիզումներով նոր հալածանքներ սկսվեցին հայերի դեմ, իսկ քեմալականների նոյեմբերյան արշավանքը հղի էր նոր սպանդներով: Անապահով վիճակը նրանց հարկադրեց փոխել իրենց բնակավայրը. Պոլսից Փարիզ՝ ինչպես Շահան Շահնուրը, Ռումինիա՝ ինչպես Հ. Սիրունին, Ռումինիա - Մերձավոր Արևելք ու Եգիպտոս՝ ինչպես Եր. Օտյանը: Լ.- Զ. Սյուրմեյանն էլ ապաստանել էր ԱՄՆ-ում:

Գևորգ Էմինի «Հպարտ հայր» հոդվածում կարդում ենք. «Լ.-Զ. Սյուրմեյանը էն գլխից հույժ ինքնատիպ, և նաև ազատ ու անկախ մտածող ու գործող ինքնիշխան մարդ էր կամ, ինչպես ինքը կասեր՝ հպարտ հայ: Ուստի բոլորից ավելի խորն զգալով ցեղասպանության միլիոնավոր զոհերի ողբերգությունը՝ նա առաջիններից մեկն էր, որ հասկացավ, որ մեր ժողովրդի փրկությունը ողբի ու լացի մեջ չէ և ոչ էլ լալկան բանաստեղծություններ գրելու, այլ եղեռնի մոխիրների վրա նոր, ինքնիշխան հայրենիք ստեղծելու, այդ հայրենիքը շենացնելու և գորացնելու մեջ, և մեր ժողովրդին հիմա ավելի կերտողներ են պետք, քան քերթողներ: Ու թեև դեռ տենչ ու երագ էր այդ հայրենիքը, Սյուրմեյանը երդվեց դառնալ նրա շարքային շինարարներից մեկը և չնայած Վ. Թեքեյանի թախանձանքներին՝ բանաստեղծություններն ու գրականությունը թողնելով ուրիշներին՝ մեկնեց Ամերիկա՝ Քանզաս Սիթի քոլեջում երկրագործություն ուսանելու համար»¹²:

1922 թ. Հայ գյուղատնտեսական միության օժանդակությամբ և Վ. Թեքեյանի հանձնարարական նամակով Զ. Սյուրմեյանը մեկնում է ԱՄՆ: Մեծ դժվար

1926 թ. դեկտեմբերի 4-ին Թեքեյանի՝ Կահիրեից գրած նամակից հետո հաղորդակցությունը շուրջ 12 տարի դադարել է նաև Սյուրմեյանի հիվանդության պատճառով: Վերջին երկու նամակները Վ. Ղազարյանի հրատարակած «Սիրակարոտ հոգիներ» գրքում՝ 59 և 60 համարներով, Լ.-Զ. Սյուրմեյանը գրել է 1939 թ. հունվարի 31-ին և օգոստոսի 4-ին:

¹² Էմին Գ., Հպարտ հայր, «Հայաստան» թերթ, 1995, 2 նոյեմբերի:

րություններ հաղթահարելով՝ նա դառնում է Քանգաս նահանգի երկրագործական համալսարանի ուսանող: Կարծես նպատակը իրագործվում էր: Բայց Ջ. Մյուրմելյանի մեկնելուց հետո՝ քեմալականների մուտքից հետո՝ 1922 թ. սեպտեմբերից, Պոլսում և ողջ Թուրքիայում նորից հայերի, հույների և մյուս փոքրամասնությունների դեմ բարձրանում է բռնությունների ալիքը, տիրում է այնպիսի խառնակ վիճակ, որ Պոլսից ու մյուս հայաշատ վայրերից հեռանում են նաև հայ գրողներն ու մտավորականները: Հուսահատական է եղել հատկապես Պոլսում մնացածների վիճակը: Վ. Թեքեյանի՝ 12 հոկտեմբեր 1922 թվակիր նամակում կարդում ենք. «Վերջերս գեշ շաբաթներ անցուցիք այստեղ. վախճողներ և փախչողներ, իրական ու երևակայական վտանգ՝ մնացողներուն: Այդ միջոցին քեզի հիշեցի քանի՛ անգամներ և ըսի. **Գոնե Զավենը փրկված է, ի՞նչ պիտի ընեի եթե ինձի լսած ու մնացած ըլլար...**» (Նամակ 3, էջ 5, ընդգծ՝ Ա. Մ.):

Թեև ֆիզիկական կորստյան տագնապ չկար, բայց կային ամերիկյան միջավայրում գոյատևման, մաքառումի, իր տեղը գտնելու, ուսման վարձավճար և սնունդ հայթայթելու դժվարագույն խնդիրները մի պատանու համար, որի անգլերեն բառապաշարը, իր իսկ խոստովանությամբ, նախապես հինգ տասնյակից չէր անցնում:

Քանգաս նահանգում գաղթականներին տեղավորելու համար սահմանված քանակը արդեն լրացել էր. ներգաղթի պատասխանատու Պատրիկ Գյուլբենկյանը չէր ընդառաջել պատանուն՝ նրան մատնելով անորոշ կացության: Նա, ի վերջո, երկրագործական քոլեջում կամ համալսարանում արձանագրվում է ուսանող կեցության աննախանձելի պայմաններով. ընդամենը մի փոքրիկ ու խոնավ նկուղային սենյակ՝ չմեռնելու համար բավարար միջոցներ և վարձավճար չմուծելու համար ամբողջ շենքը մաքրելու ոչ հաճելի պարտականություն: Բայց վատթարագույնն այն էր, որ պատանին օտար միջավայրում նեղվում էր դասավանդման ու հաղորդակցության լեզվի՝ անգլերենի չիմացության պատճառով. հարկավոր էր արագ յուրացնել ամերիկյան անգլերենը: Այս իրավիճակի վերաբերյալ ուշագրավ մանրամասներ կան վերոհիշյալ նամակներում: Այս ընթացքում Վ. Թեքեյանը ոչ միայն իր սուղ դրամական միջոցներից մասնաբաժին է ուղարկում իր հոգեզավակին, այլև իր նամակներով բարեխղճորեն շարունակում կատարել ծնողի, ուսուցչի ու գրական դաստիարակի դեր՝ միշտ հուսադրելով ու քաջալերելով նրան: «Այս պայմաններուն տակ, - գրել է Վ. Թեքեյանը, - որքան ալ գեշ քու Kansas-դ դրրախտ մըն է: Շատ ցավեցա, որ Կյուլպենկյան չէ առեր քեզ. գուցե միջնորդին անբավարարության, գուցե մեկ դժգոհ ժամուն պատահելուն պատճառով: Պետք էր սակայն որ անձամբ դիմեիր ու դիմած ես կը հուսամ: **Այնքան սրտով գրած էի հանձնարարական նամակս**, որ վստահ էի թե երբ քեզ իր դեմը գտներ, Պ. Կ. (Պատրիկ Գյուլբենկյանը՝ Ա. Մ.) չպիտի կրնար ընդունելե գատ ուրիշ բան ընել և ...վերջեն ալ ի՛նք ինձի պիտի շնորհակալ ըլլար: **Թող այս առաջին ձախողությունը**

չփոթեցնեք քեզ սակայն. նկատի ունեցի՛ր Ամերիկա ըլլալուդ փափագին իրականացման հաջողությունը միայն և ատոր վրայեն՝ ոգևորվե՛ ուրիշ նոր հաջողություններու հույսով» (Նամակ 3, էջ 5, ընդգծ՝ Ա. Մ.):

Ուսումնաստության տարիներին Ջ. Սյուրմեյանին Ամերիկայում գրեթե միշտ հետապնդել են նյութական կարիքները, քաղցն ու ծանր գրկանքները, որոնք հաղթահարելու նախընտրելի միջոցը ուսմանը զուգահեռ որևէ վարձու աշխատանք գտնելն էր: Աշխատանքի բնույթը էական չէր. անգամ համալսարանի ագարակի օժանդակ տնտեսության 12 կովերը կթելու ձանձրալի արարողությունը չէր հուսահատեցնում նրան. կարևորը արժանապատիվ կեցվածքն էր, կարիքները հոգալու համար իր աշխատանքի դիմաց վարձավճար ստանալը, որևէ մեկից նյութական կախում չունենալը, ինքնուրույնանալն ու արագ ոտքի կանգնելը: Իսկ երբ արդեն այդպիսին էր, իր երախտագիտությունը հայտնելու կերպեր էր որոնում՝ Վ. Թեքեյանին 10, 25, երբեմն էլ 100 դոլարի կարգի հատուցումներ կատարելով: «Միրելի Ջավենս,– գրել է Վ. Թեքեյանը Փարիզից, 1 հուլիս 1924 - ի նամակ 33-ում: – Անցյալ շաբթու բավական երկար գրած էի: Միայն մոռցեր էի կարծեմ հիշելու թե 10 դոլլարդ ստացած եմ ու ա՛լ որևէ **պարտք** չունիս ինձի» (նամակ 33, էջ 145):

1924-ը ճակատագրական էր Ջ. Սյուրմեյանի համար: Այդ տարում էր, որ նրբաճաշակ Վ. Թեքեյանը Փարիզում իր միջոցներով ու ինամքոտ հոգատարությամբ հրատարակեց նրա «Լույս Չվարթ»¹³ խորագրով հայերեն քսան քերթվածների ժողովածուն, որը, ցավոք, վերջինը եղավ Ջ. Սյուրմեյանի գրական կյանքում: Հենց այս գրքույկը նրան բանաստեղծի ճանաչում բերեց:

Պնդել են, թե «Լույս Չվարթ» գրքից հետո Սյուրմեյանը գրեթե իսպառ դարեցրել է հայերեն գրելը: Այս պնդումը, սակայն, մասամբ է միայն ճիշտ. փաստերը վկայում են, որ անգլիագիր ամերիկացի գրող հռչակվելուց և համաշխարհային ճանաչման արժանանալուց հետո էլ Սյուրմեյանը, այնուամենայնիվ, տարբեր առիթներով հայերեն գրել է: Ուսումնասիրողների պնդումը ընդունելի կարող է լինել միայն գեղարվեստական ստեղծագործությունների վերաբերյալ: Բացի նրանից, որ մինչև 1939 թ. Վ. Թեքեյանին ուղղված բոլոր նամակները հայերենով են, և միայն վերջին երկու՝ 59 և 60-րդ (1939 թ. հունվարի 31-ի և օգոստոսի 4-ի) նամակներն են անգլերենով, իսկ նախավերջին նամակներում էլ կան միայն հատուկենտ օտար բառեր և արտահայտություններ, ստույգ է այն, որ մի քանի կարևոր գրություններ կյանքի վերջին շրջանում էլ նա մայրենի հայերենով է գրել ու տպել ժամանակի ամերիկյան հայ մամուլում: 1950-ական թթ. հայերենով է գրել իր վերջին՝ «Ասացվածք լռության» ծավալուն բանաստեղծությունը և ուղարկել Վ. Թեքեյանին:

¹³ Հայ հոգևոր շարականից առնված այս խորագրում գլխագրով **Չվարթ**-ը բանաստեղծի հանգուցյալ մոր անունն է՝ Ա. Մ.:

«Պայքար» օրաթերթը 1972 թ. համարներից մեկում զետեղել է «Լևոն Չ. Սյուրմեյան դարձյալ կգրե հայերեն» խորագրով նյութը, որով խմբագրությունը հայտնում է. ««Պայքարի» խմբագրությունը և մեզի հետ մեր ընթերցող հասարակությունը, ավելի՛ն՝ ողջ սփյուռքահայությունը կգտնվին խորապես հրճվեցուցիչ անակնկալի մը առջև... հայ տաղանդավոր բանաստեղծ և ամերիկյան հռչակավոր գրող Լևոն Չ. Սյուրմեյան, իր իսկ վկայությամբ, լման քառասուն տարի լռելէ ետք կվերսկսի գրել հայերեն և իր առաջին գրությունը կդրկէ մեզի՝ իր նախասիրած «Պայքար» օրաթերթին՝ հրատարակության խնդրանքով: Հրա շք պատահած է. այո՛. հայրենի տաղանդավոր բանաստեղծ Գևորգ Էմինը, զոր ամերիկահայ գաղութը ևս լավ ճանչցավ ու սիրեց, գացեր է Լոս Անջելըս և հոն հանդիպեր է իր սիրելի գրչեղբոր՝ Լևոն Չ. Սյուրմեյանին, զոր եղբայրական սիրով ողջունէր էր 1970-ի նոյեմբերին, հայրենի լուսաշող մայրաքաղաք Երևանի մեջ Խորհրդային Հայաստանի հիսնամյա փառահեղ և աննախընթաց տոնակատարությանց առթիվ: ... Եվ բնականաբար, խորապես ներշնչված հայրենի ակնբախ նվաճումներէն, Հայաստանի իշխանությանց և հայ ժողովուրդին իրեն հանդէպ ցուցաբերած ջերմ ընդունելութենէն, Լևոն Չ. Սյուրմեյան Ամերիկա վերադարձին, չէր կարող լռել – այսինքն՝ հայերեն լեզվով լռել- երբ իր գրչեղբայր Գևորգ Էմին այս անգամ ի՛նք այցի էր եկած իրեն: Ահա այդ տողերը, զորս ան գրի առած և դեկտեմբերի 26 և 30, 1971-ին արտասանած էր այդ անմոռանալի առիթով...»¹⁴: «Պայքարն» այդ համարում զետեղել է Լ.–Չ. Սյուրմեյանի՝ հայերենով գրվածքների մի բավական ընդարձակ չափաբաժին, որի նյութերը հստակ պատկերացում են տալիս հայերենը գրեթե մոռացած, արդեն հռչակված ամերիկացի գրողի՝ 1970- ական թթ. հայեցի մտորումների և հատկապես հայ գրողի ու հայ գրականության ազգապահպան դերի մասին: Հիշենք դրանցից մի պատառիկ. «Հայ բանաստեղծն է, որ դարբնած է մեր ազգային ինքնագիտակցությունը. այդպես էր Եղիշեի ժամանակ. այդպես է նաև այսօր, այո՛, այսօր Հայաստանի մեջ ամենէն կարևոր մարդը մեզի համար՝ բանաստեղծն է:

Առանց հայ բանաստեղծին չկա Հայաստան:

Չկա նաև Մփյուռք»¹⁵:

Մի պահ կարող է թվալ, թե հասուն տարիքում անգամ Սյուրմեյանն այնքան է կարևորում գրականության ու մանավանդ բանաստեղծի ու բանաստեղծության նշանակությունը, որ կարծես գերագնահատում է գրողի ու մանավանդ բանաստեղծի դերը: Հովի. Շիրազի Մասիսին ձոնված բանաստեղծություններն ու «Մի թե շատ պիտի մնաս, Արարա՛ տ, // Ինձ այսքան մոտիկ և այսքան հեռու» բանաձևը և Գ. Էմինի «Ա՛խ, այս Մասիսը» բանաստեղծությունը նկատի ունենալով՝ նա ուղղակիորեն գրել է հենց հայերենով և արդարացրել հայաստանահայ բանաստեղծների մասիսերգությունը. «Հայաստանի պես

¹⁴ «Պայքար» օրաթերթ (1972, հունվարի 16): Բոստոն:

¹⁵ Լույն տեղում:

Մասինս ալ ճեղքված է, կ'ըստ մեր թանկագին հյուրը, որ մեծ հայրենասեր մըն է. այսօր Մասիար թե՛ Գ. Էմինի և թե՛ Հայաստանի մյուս բանաստեղծներուն գլխավոր հիմնանյութն է, ուղղակի կամ անուղղակի: Ընդհանրապես բնության կարոտը մարդը բանաստեղծ կ'ընէ:

Մասիսի կարոտը՝ հայուն բանաստեղծ կ'ընէ:

Մեզ այսքան մոտիկ և այսքան հեռու Մասիսը:

Նախ խոսք, հետո գո՛րծ:

Ես այդ գործին կը սպասեմ:

Հայ բանաստեղծը, ուրեմն, Հայ դատն է և միշտ այդպես է եղած:

Ես ինքս անձնապես իբրև հայ՝ մեր դատով շատ կը հետաքրքրվիմ:

Եվ ինձի համար հայ դատն է նաև ո՛նէ հայու մարդկային արժեքի չափանի-

շը:

Հայը մեծ կ'ըլլա իր հայրենասիրությամբ:

Եվ քանի որ գրված բառը չի կորչիր, ուրեմն հայ դատն ալ չի կորչիր:

Եթե Հայ դատը երազ է, մենք այդ երազով պիտի ապրինք:

Ազգերը կը տեսնեն և մեծ կ'ըլլան իրենց երազներով. նույնպես և բանաստեղծները»¹⁶:

Այսպես է մտածել ու գործել ծննդավայր ու հայրենիք կորցրած, հայ բանաստեղծ, ամերիկյան արձակի և գրականության տեսության ակնավոր դեմքերից մեկը՝ Լ.-Չ. Սյուրմեյանը:

Դյուրին չեն եղել Չ. Սյուրմեյանի ուսանողական կյանքն ու գրական ուղին: «Հոգեբանական գործոնին» գումարվում են ծանր աշխատանքը, հարատև հոգսերը, չբավարարվող կարիքներն ու թերսնումը, որոնց հետևանքով նա 1925-ին՝ 20 տարեկանում, ժառանգում է նաև այդ իրավիճակի և ժամանակի համար բնորոշ թոքախտ հիվանդությունը, որի նույնիսկ ոչ լրիվ ապաքինումն այն ժամանակներում տևում է հիվանդանոցային հինգ երկար ու ձիգ տարիներ¹⁷: Ապաքինվելուց հետո Լ.-Չ. Սյուրմեյանը շարունակում է ընդհատված ուսումը և, ի վերջո, բակալավրի՝ «Պսակավոր գիտության» կոչումն ստանալով՝ ավարտել է երկրագործական բարձրագույն քոլեջը Քանզասում և ուսումը շարունակել Նեբրասկայի ու Հարավային Կալիֆոռնիայի համալսարաններում: Որքան էլ գյուղատնտեսական գիտություններով հրապուրված՝ նա, այնուամենայնիվ, չէր կարողանում իր մեջ խլացնել գեղագետ գրողի և հրապարակախոսի հզոր ձայնը:

¹⁶ Նույն տեղում (ընդգծ՝ Ա. Մ.):

¹⁷ Մանրամասները տե՛ս **Մուրադյան Ա.** (2013): Անգլիագիր հայ գրողի կենսագրության հայելին. Լևոն-Չավեն Սյուրմեյան, 98, 6° ըստ Ֆորենհայթի, «ՎԷՆ» համահայկական հանդես, թիվ 1(41), էջ 117 – 130:

Թե ինչ կարևորություն ունենա հեղինակավոր հանդեսում առաջին տպագիր խոսքը սկսնակ արձակագրի համար, արժե հիշել հեղինակի հետևյալ խոստովանությունը: «Olive View բուժարանը եղած շրջանիս, 1929-ին, College Humor անունով շատ լուրջ թերթ մը կը ստանայի: Անգամ մը անոր մեջ Scott F. Fitzgerald –ը, Harvard համալսարանի մասին երկար գրություն մը ուներ: Ասիկա, գաղափար մը արթնցուց մեջս, և ըսի թե ես ալ կրնայի նման գրություն մը գրել Kansas State Agriculture College-ի մասին՝ ներքին տեղեկություններ տալով այս արժեքավոր համալսարանի մասին: Ըսեմ, որ ես մոտեն ծանոթ էի համալսարանի կրթական բաժանմունքներուն, դասավանդություններուն և բոլոր մանրամասնություններուն, որովհետև **նպատակս էր անոր նման համալսարան մը կանգնել Հայաստանի մեջ:** Երբ գրեցի թերթին խմբագրության, ընդունեցին ... Ինձի ըսին թե **շատ հետաքրքրական գտած էին ոճս** մանավանդ՝ տարբեր երանգավորումներ ունենալու համար... Ու զայն դրկեցի College Humor-ին: Գրությունս տպվեցավ, և 300 դուլարի վարձատրություն մը ստացա»¹⁸ (ընդգծ. Ա. Մ.):

Առաջին հաջողությանը գումարվում է հուսադրող մի այլ խորհրդանշական իրողություն. College Humor պարբերականի 1929 թ. նույն սեպտեմբերյան համարում մի պատմվածքով հանդես էր եկել և Մայքլ Առլենը: Կարելի է հասկանալ երիտասարդ հեղինակի ներքին հրճվանքը. «...նույն թիվին մեջ պատմվածք մը ստորագրված էր Մայքլը Առլենի կողմէ: Երկու հայեր, նույն թերթին մեջ: Բայց կարևորը, պետք է ըսել, **առաջին անգամ սեփական ստորագրությամբ լուրջ թերթի մը մեջ երևիլն է: Ուրեմն, հաջողած էի այդ կետին մեջ**»¹⁹ (ընդգծ. Ա. Մ.):

Չ. Սյուրմեյանն առաջինն էր, որ Ամերիկայում հղացավ անգլերենով հայ շաբաթաթերթի հրատարակելու գաղափարը, և Լոս Անջելեսում նրա խմբագրությամբ 1931 թ. լույս տեսավ «Armenian Messenger» պարբերականը: Բաժանորդների սակավությունը, նյութական հնարավորությունների իսպառ բացակայությունը և այլ աննպաստ պայմաններ շուտով դառնում են թերթի փակման պատճառ:

Ամերիկյան իրականության մեջ Չ. Սյուրմեյանի համար տաժանակրության պես մի բան էին հատկապես 1934 – 35 թվականները: Եթե բարեպատեն դիպվածը չլիներ, որով սկսվեց մեծ բարեշրջությունը նրա կյանքում, ոչ ոք չպիտի կարողանար կանխատեսել նրա ապագան: Իսկ դիպվածն այն էր, որ Սյուրմեյան բանաստեղծն իր հանդեպ տաժած համակրանքի շնորհիվ ծանոթացավ համաշխարհային կինոյի խոշորագույն վարպետներից մեկի գունավոր և

¹⁸ Արձակագիր Սյուրմեյանի գրական սկզբի մասին այս կարևոր տեղեկությունը բերում ենք ըստ **Ալիշան Ն.** (1984): Լևոն Զավեն Սյուրմեյան: Կյանքն ու գործը, «Ապրիլ» հրատ., «Գրողն ու իր ժամանակը» մատենաշար, թիվ 2, Լոս Անջելես, ԱՄՆ, էջ 49-50:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 50:

հնչյունային կինոյի սկզբնավորող Ռուբեն Մամուլյանի մոր՝ Վերժին Մամուլյանի հետ: Բարեսիրտ տիկինը, ճանաչելով բանաստեղծին և տեսնելով նրա հնամաշ, աղքատիկ հագուստները, տուն է հրավիրում, հագցնում իր տղայի վայելուչ զգեստներից մեկը և պարտադրում գնալ նրա մոտ՝ օգնության խնդրանքով: Ռ. Մամուլյանը ջերմորեն է ընդունում իր զգեստը կրող երիտասարդին: Այս մասին Թ. Փոստաջյանը գրել է. «Երբ Ռուբեն Մամուլյան կը նշմարե իր զգեստը հագած այս երիտասարդը՝ Լևոն Ջ. Սյուրմեյան, իր մոտ կը հրավիրե զինք և կը հարցնե.

– Ուրկե՞ առեր ես դուն այս զգեստը:

– Ձեր մայրը տվավ, կըսե ան, և ուզեց, որ օգնեք ինձի: Ես գործի պետք ունիմ: Ռուբեն Մամուլյան ինք ալ կը համակրե երիտասարդ բանաստեղծին»²⁰:

Ռ. Մամուլյանի օգնությամբ էլ Ջ. Սյուրմեյանը մտնում է կինոյի կախարհական աշխարհը, ունենում վճարվող աշխատանք և արժանապատիվ ապրելակերպի հեռանկար: Մամուլյանի շարժանկարներում հռչակավոր դերասանների ընկերակցությամբ նա փոքրիկ դերեր էր կատարում, ու թեև ստացած գումարը մեծ բան չէր, բայց դրանք լավագույն առիթ ու հնարավորություն էին հաղորդակցվելու կինոաստղերի և արվեստի մեծ աշխարհի հետ:

Ռ. Մամուլյանի և հմայագեղ դերասանուհի Գրետա Գարբոյի մի կարճատև համատեղ բացակայության կամ «անհայտացման» առթիվ նա մի հոդված պիտի գրեր: Դերասանուհին հանրաճանաչ էր, իսկ բեմադրիչն իր ֆիլմերում, հասկանալի պատճառով, չէր երևում: Ուստի, խմբագրի խորհրդով, պետք էր գրել երկուսի մասին և հոդվածում բացատրել խնդրի էությունը, որ դառնար հետաքրքրական:

«Հոդվածը գրեցի ու տարա խմբագրին, – Թ. Փոստաջյանի ասելով՝ պատմել է Սյուրմեյանն ինքը: – Ան հոդվածս կարդալե ետք հարց տվավ ինձի.

– Դուն բնավ կարդացա՞՞՞ ես մեր թերթը:

– Ո՛չ, ըսի:

– Քու այս հոդվածդ ավելի կը պատշաճի Atlantic Monthly-ին, ըսավ:

Modern Screen թերթերեն տրցակ մը տվավ, որ տանիմ կարդամ և հոդվածիս լեզուն և գրելակերպը պատշաճեցնեմ այս թերթին: Կարդացի թերթերը. կարծես նոր աշխարհ մը բացվեցավ առջևս: Իմ լեզուս և ոճս շատ գրական էր և վեր՝ այս թերթի ընթերցողներու հասողութենեն: Պարզ և ժողովրդական լեզվով գրված հոդվածներ կուզեին անոնք: Հոդվածս ժողովրդական լեզվով գրեցի ու տարի խմբագրին: Հավնեցավ: Տպվեցավ հոդվածս, և ես 100 դոլարի վարձատրություն մը ստացա: Այս եղավ պատճառ, որ շուրջ հարյուրե ավելի հոդվածներ գրեմ: Բայց երբեք անոնց ներքև իմ անունս չէի ստորագրեր: **Ես լուրջ գրող մը ըլլալուս**, չէի ուզեր նման հոդվածներու տակ իմ անունս ստորագրել. Cyril

²⁰ Փոստաջյան Թ. (2006): Ականավոր հայ գրական դեմքեր, Եր., «Ձանգակ-97», էջ 7:

Vandour կը ստորագրեի, որ կը նշանակե **Կյուրեղ Վանաստուր**»²¹ (ընդգծ՝ Ա. Մ.): Ընդգծվածից երևում է, որ իսկապես լուրջ են եղել Սյուրմեյանի գրական երազանքները այն աստիճան, որ նա կարևորություն է տվել իր գրական անվանն ու հեղինակությանը և ստորագրությանն անգամ: Եվ որովհետև **Զավեն** հայեցի անունը անգլերենով աղավաղված հնչում էր **Ջեյվըն**, որոշում է սիրելի քեռու անունն էլ ներառել իր գրական անվան մեջ, որով դառնում է **Լևոն-Զավեն Սյուրմեյան** և կարճ ստորագրում՝ **Լևոն - Ջ. Սյուրմեյան**:

Սակայն լեզվանցումը անգլերենին միանգամից չէրավ. հայ բանաստեղծը միանգամից չի դարձել անգլիագիր վիպասան. դրանից առաջ նա հրապարակախոսական հոդվածների և այլ գրվածքների հետ ամերիկյան մամուլին ներկայացրել է նաև անգլերեն բանաստեղծություններ և զարմացել է, որ դրանք տպագրվել են: Ահա այսպես է սփյուռքահայ առաջին գրողներից մեկը՝ մեծ ապագա խոստացող հայ բանաստեղծ Ջ. Սյուրմեյանը, դարձել ամերիկացի անգլիագիր վիպասան, մի իրողություն, որի մեջ իրենց վճռական դերն են ունեցել ամերիկյան միջավայրն ու կենսապայմանները, հայոց ողբերգության մասին ճշմարտությունը ամենից տարածված լեզուներից մեկով ներկայացնելու հեղինակային նպատակադրումը:

Իր բանաստեղծ դառնալու հույսերը չարդարացնելու, հայերենից հրաժարվելու և հայ գրականությանը ծառայելու Սյուրմեյանի պարտազանցության մասին հիմնականում ընդունելի մի պարզաբանում է տվել Գ. Աճեմյանը. «Այսօր գիտենք, թե «պարտքը» չէ կրցած վճարել, բայց ոչ թե որովհետև անտաղանդ էր կամ չէր կրնար կազմավորվիլ և հասուննալ, այլ որովհետև Ամերիկա մեկնելեն ետք կամա թե ակամա հայկական միջավայրեն հեռու կմնա և աս կերպով կապը կխզվի թե՛ հայկական իրականության և թե՛ հայ գրականության հետ... Պետք է ի մտի ունենալ, որ յոթանասուն տարի առաջվա Միացյալ Նահանգներու հայկական գաղութը (եթե կարելի է այսպես կոչել զայն) բոլորովին տարբեր էր ներկա շրջանի գաղթօջախեն թե՛ հոն բնակություն հաստատած հայերու զանցառելի թիվովը և թե՛ կազմակերպությամբ: Եվ ժամանակի ընթացքին, բնականաբար, և մասամբ նաև հիվանդության պատճառով, կզրկվի մայրենի լեզվին և գրականության իր կազմավորման վրա ունենալիք բարերար ներգործությունն: Եվ որպես ասոր հետևանք կկորսնցնեն անշուշտ լեզուն – ոսկեղենիկը – կամ գեթ անոր ուժանակությունը, և անխուսափելիորեն նաև հայ գրականության հանդեպ ունեցած հետաքրքրությունը կամ հայերեն գրելու մղումը»²²:

Ե՛վ Գ. Աճեմյանի, և՛ խնդիրը այսպես մեկնաբանողների ձևակերպումներում ակնհայտ սխալ արտաքուստ չկա, սակայն կա պակասությունը Սյուրմեյանի հեղինակային բացատրության: Հայոց ողբերգությունը արվեստի լեզ-

²¹ Նույն տեղում, էջ 7:

²² **Աճեմյան Գ.** (1996): Լևոն Զավեն Սյուրմեյան, «Շիրակ», Բեյրութ, հունվար – ապրիլ միացյալ, էջ 138:

վով և աշխարհի տիկիներին ու պարոններին հասկանալի անգլերենով ներկայացնելու նպատակադրումը, որ տարբեր առիթներով խոստովանել է հեղինակն ինքը: Դեռևս չամերիկանացած, բայց արդեն անգլիագիր ամերիկացի հայ գրողը մինչև վերջ էլ իրեն հայ գրող էր համարում: Նրան մեծ հռչակ է բերում 1945 թ. Վ. Սարոյանի առաջաբանով լույս տեսած առաջին՝ «Ձեզ եմ դիմում, տիկիներ և պարոններ» («I Ask You, Ladies and Getnlemen») ինքնակենսագրական, գեղարվեստավարական վեպը: Սրան 1950 թ. հաջորդում է երկրորդ՝ «98,6 ° ըստ Ֆորենհայթի» դարձյալ ինքնակենսագրական վեպը՝ ամերիկյան հետպատերազմյան արձակի նշանակալից նվաճումերից մեկը:

АРПИ МУРАДЯН – Левон-Завен Сюрмелян – армянский поэт, американский англоязычный романист. – Пишущий на иностранном языке армянский писатель Левон-Завен Сюрмелян (1905- 1995) в годы Геноцида армян потерял родителей и близких и прошел полный испытаний жизненный путь.

Автор статьи, изучив жизнь и литературное наследие Л.З. Сюрмеляна на фоне событий его времени и сопоставив опубликованные в прессе и разных сборниках материалы и факты, касающиеся Л.З. Сюрмеляна, дополнил и уточнил некоторые эпизоды биографии автора. В центре внимания статьи переписка между Л.З. Сюрмеляном и Аршаком Чопаняном.

В статье описано, как получивший известность благодаря сборнику “Луис зварт” (“Свет животворящий”) (1924) многообещающий армянский поэт в американской среде благодаря упорному труду совершает “языковый переход” с армянского на английский, становится известным специалистом в сфере английского языка и англоязычной литературы и долгое время работает в американских вузах, используя в качестве учебного пособия для студентов свою книгу «Техника художественной прозы – мера и ее отсутствие».

В изобилующей фактами статье представлен процесс превращения армянского поэта в англоязычного писателя-романиста, путь, который прошел автор пронзительных автобиографических романов «К вам обращаюсь, дамы и господа» и «98,6°», благодаря которым он вошел в американскую литературу и занял почетное место среди армянских авторов, пишущих на иностранном языке.

Ключевые слова: англоязычный писатель, Текеян, биография, армянский, греческий, переписка, трагедия, Трабзон, геноцид, Сюрмелян, романист, Константинополь, Канзас, Постаджян

ARPI MURADYAN – Levon-Zaven Surmelian – Armenian Poet, American English – Language Novelist. – The Armenian writer Levon-Zaven Surmelian (1905-1995), who wrote in a foreign language, lost his parents and relatives during the Armenian Genocide and passed through a life path full of trials.

The author of the article, having studied the life and literary heritage of L.-Z. Surmelian on the background of the events of his time and having compared the materials and facts concerning L.-Z. Surmelian published in the press and various collections, supplemented and clarified some episodes of the author's biography. The article focuses on the correspondence between L.-Z. Surmelian and Arshak Chopanian.

The article describes how a promising Armenian poet, who became famous thanks to his collection “Luys Zvart” (“Life-Giving Light”) (1924), has made a “language transition” from Armenian to English in the American environment through his hard work; has become a well-known specialist in the field of English language and English-language literature, and has worked

for a long time in the American universities, using his book “Technique of Fiction – Measure and Its Absence” as a teaching manual for students.

This fact-filled article has presented the process of the transformation of the Armenian poet into an English-language writer-novelist, as well as the path passed by the author of the poignant autobiographical novels “I Ask You, Ladies and Gentlemen” and “98.6,” thanks to which he entered American literature and took an honorable place among the Armenian authors writing in foreign languages.

Key words: *English writer, Tekeyan, biography, Armenian, Greek, correspondence, tragedy, Trabzon, genocide, Sürmeliyan, novelist, Constantinople, Kansas, Postajyan*

Գրականության ցանկ/References

- Ակիշյան Ն. (1984): Լևոն Չավեն Սյուրմելյան: Կյանքն ու գործը, «Ապրիլ» հրատ., «Գրողն ու իր ժամանակը» մատենաշար, թիվ 2, Լոս Անջելես, ԱՄՆ, 160 էջ (Akişyan N. (1984): Levon Zaven Syurmelian. Kyanqñ u gorcë, «April» hrät., «Groñn u ir žamanakë» matenashar, t'iv 2, Los Anjėles, AMN, 160 ėj):
- Աճեմյան Գ. (1996): Լևոն Չավեն Սյուրմելյան, Շիրակ, Բեյրութ, հունվար-ապրիլ միացյալ (Ač'emyan G. (1996): Levon Zaven Syurmelian, Širak, Beyrut, hunvar-april miac'yal):
- Դանիելյան Ս. (2011): Միջուկի տրոհումը: Սփյուռքահայ գրականության պատմություն, Ներածություն, գիրք 1, «Սփյուռք» գիտաուսումնական կենտրոն, «Զանգակ-97» հրատ., Եր., 408 էջ (Danielyan S. (2011): Mişuki trohumë. Sp'yurqahay grakanut'yan patmut'yun, Neraç'ut'yun, girk' 1, «Sp'yurq» gitausumnakan kentron, «Zangak-97» hrät., Er., 408 ėj):
- Էմին Գ. (1995), Հպարտ հայը, «Հայաստան», նոյեմբերի 2 (Ėmin G. (1995): Hpart hayë, «Hayastan», noyemberi 2):
- «Պայքար» (Բոստոն, 1972, 16 հունվարի) («Payk'ar» (Boston, 1972, 16 hunvari):
- Սյուրմելյան Լ.-Զ. (1980): Ձեզ եմ դիմում, տիկիններ և պարոններ, Սովետական գրող, Եր., 304 էջ (Syurmelian L.-Z. (1980): Jez em dimum, tikinner ev paronner, Sovetakan groñ, Er., 304 ėj):
- Սյուրմելյան Լ.-Զ. (2005): 98, 6° ըստ Ֆորենհայթի, ՀԳՄ հրատ., Եր., 364 էջ (Syurmelian L.-Z. (2005): 98, 6° ėst Forenhayi, HGM hrät., Er., 364 ėj):
- Սիրակարոտ հոգիներ: Լևոն Չավեն Սյուրմելյանին և Վահան Թեքեյանին փոխանակած նամակները, խմբագրեց և ծանոթագրեց դոկտոր Վահե Ղազարյանը (1998): Ուղյ-հեմ (Sirakarot hoginer (1998): Levon Zaven Syurmelianin ev Vahan T'ekeyanėn p'oxanakac' namaknery, xmbagrec' ev canogagrec' doktor Vahe Ėazaryan, Uolthėm):
- Սևան Գ. (1980): Սփյուռքահայ գրականության պատմության ուրվագծեր, հ. 1, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Եր., 320 էջ (Sevan G. (1980): Sp'yurqahay grakanut'yan patmut'yan urvagcer, h. 1, HSSH GA hrät., Er., 320 ėj):
- Մուրադյան Ա. (2013): Անգլիագիր հայ գրողի կենսագրության հայելին. Լևոն-Չավեն Սյուրմելյան, 98, 6° ըստ Ֆորենհայթի, «Վեմ» համահայկական հանդես, թիվ 1(41), էջ 117 – 130 (Muradyan A. (2013): Angliagir hay groñi kensagrut'yan hayelin. Levon-Zaven Syurmelian, 98, 6° ėst Forenhayi, «Vėm» hamahaykakan handes, t'iv 1(41), ėj 117–130):
- Փոստաջյան Թ. (2006): Ականավոր հայ գրական դեմքեր, «Զանգակ-97» հրատ., Եր., 224 էջ (P'ostajyan T. (2006): Akanavor hay grakan demk'er, «Zangak-97» hrät., Er., 224 ėj):